

UM EÐLI OG GILDI HÁSKÓLAMENNTUNAR Í HJÚKRUN

Kristín Björnsdóttir

GREIN ÞESSI byggist á erindi sem ég hélt á málþingi um kennslu og rannsóknir í hjúkrunarfræði sem haldið var til heiðurs Mörgu Thome við starfslok hennar í Háskóla Íslands. Þar fjallaði ég um breytingar á hjúkrunarmenntun á Vesturlöndum og lagði áherslu á flutning hjúkrunarmenntunar á háskólastig í Evrópu og Norður-Ameríku, og hin ólíku sjónarmið sem tekist var á um. Einnig leitaðist ég við að skýra stöðu hjúkrunarmenntunar á Vesturlöndum nú við upphaf tuttugustu og fyrstu aldar.

Umbætur í hjúkrunarmenntun voru eitt helsta baráttumál forsvarsmanna hjúkrunarstéttarinnar alla tuttugustu öldina. Við stofnun Alþjóðasambands hjúkrunarfræðinga (ICN) árið 1899 töldu stofnendur þess mikilvægt að þeir sem störfuðu við hjúkrun hefðu hlotið starfsleyfi. Að þeirra mati var þriggja ára hjúkrunarnám forsenda starfsleyfis (Bursh o.fl., 1999). Þessi krafa var eitt af baráttumálum hjúkrunarkvenna, meðal annars á Norðurlöndunum á fyrstu árum síðustu aldar. Hún var sett fram af danska hjúkrunarfélaginu sem var stofnað árið 1899 (Petersen, 1998) og af norska hjúkrunarfélaginu sem stofnað var 1912 (Narvik, 2005). Við stofnun Félags íslenskra hjúkrunarkvenna árið 1919 var eitt af meginmarkmiðum félagsins að styðja stúlkur til hjúkrunarnáms. Hér á landi varð hin þriggja ára námskrá fyrirmynd, líkt og í mörgum öðrum löndum (Kristín Björnsdóttir, 2005; María Pétursdóttir, 1969; Margrét Guðmundsdóttir, 2010).

Hugmyndin um að nám í hjúkrunarfræði ætti heima á háskólastigi á sér einnig langa sögu. Í Norður-Ameríku hófst háskólakennsla í hjúkrunarfræði um aldamótin 1900 og um miðja öldina var háskólanám orðið nokkuð útbreitt, bæði í Bandaríkjunum og Kanada, þótt hefðbundið hjúkrunarnám, sem fór fram í hjúkrunarskólum tengdum sjúkrahúsum, væri enn algengast (Lynaugh, 2008). Í Evrópu komst hins vegar ekki hreyfing á slík mál fyrr enn eftir miðja tuttugustu öld þótt hugmyndin hafi átt áhrifamikla talsmenn alla öldina (Brooks og Rafferty, 2010). Staðan breyttist þó hratt og er leið að lokum aldarinnar og við upphaf tuttugustu og fyrstu aldar var hjúkrunarnám víða í heiminum komið á háskólastig.

Á Íslandi hófst nám í hjúkrunarfræði við Háskóla Íslands árið 1973 og frá 1986 hefur allt nám í hjúkrunarfræði verið í háskólum hér á landi. Fyrsti fastráðni kennarinn við námsbraut í hjúkrunarfræði

við Háskóla Íslands var Marga Thome, en framlag hennar til uppbyggingar þess náms var ómetanlegt. Marga skipulagði og kenndi mörg hjúkrunarfræðinámskeiðin fyrstu árin. Hún samdi námslýsingar, valdi kennslubækur og skipulagði verknám. Að auki var hún stundakennurum innan handar við skipulagningu annarra námskeiða. Marga nýtti fjölbreyttar kennsluaðferðir í kennslu sinni og hvatti til skapandi og gagnrýnnar hugsunar. Hún lagði áherslu á að nemendur leituðu nýjustu þekkingar en færu jafnframt ótroðnar slóðir og var hún ötull talsmaður þess að byggja hjúkrunarstarfið á sterkum fræðilegum grunni. Rannsóknir á sviði hjúkrunar- og ljósmóðurfræði voru alla tíð mikilvægur þáttur í starfi hennar sem háskólakennara.

Ólíkar hugmyndir um gildi háskólamenntunar fyrir hjúkrun

Rannsóknir á sögu hjúkrunarmenntunar hafa leitt í ljós að baráttan fyrir bættri menntun í hjúkrun hefur verið erfið og oft mótast af hefðbundnum og kynjuðum hugmyndum um hjúkrunarstarfið. Í Bretlandi mættu tillögur um að flytja hjúkrunarnám á háskólastig, sem settar voru fram á áttunda og níunda áratug síðustu aldar, töluverðri andstöðu bæði hjá almenningi, háskólayfirvöldum, stjórnvöldum og hjá hjúkrunarfræðingum sjálfum (Meerabeau, 2004). Háskólayfirvöld hafa efast um að hjúkrun ætti erindi í æðri menntastofnanir og þau sjónarmið hafa líka komið fram hjá almenningi í fjölmiðlum. Á Bretlandi, líkt og í mörgum öðrum löndum, var það sjónarmið útbreitt meðal forsvarsmanna hjúkrunar að hjúkrunarmenntun þjónaði fyrst og fremst hagsmunum sjúkrastofnana en miðaði ekki að miðlun þekkingar og skilnings til hjúkrunarnema í víðu samhengi (Allen, 1997). Fyrir áhrif þeirrar gagnrýni var tekin ákvörðun um að flytja hjúkrunarnám frá sjúkrastofnunum til menntastofnana á háskólastigi. Sú ákvörðun sætti töluverðri andstöðu. Því var haldið fram að fræðileg þekking og háskólamenntun nýttist lítt til almennra hjúkrunarstarfa. Eitt best þekkta dæmið um slík viðhorf kom fram í blaðagrein sem hinn ástsæli sjónvarpskokkur Nigella Lawson skrifaði í dagblaðið The Times árið 1996. Nigella hélt því fram að aukin menntun hjúkrunarfræðinga væri ekki einungis gagnslaus heldur beinlínis skaðleg þar sem hún fældi þá, sem væru best fallnir til

hjúkrunarstarfa, frá því að hefja nám. Hún taldi að hæfileikinn til að starfa við hjúkrun væri meðfæddur. Það skal tekið fram að þessar hugmyndir féllu í grýttan jarðveg hjá hjúkrunarfræðingum.

Niðurstöður rannsóknar Meerabeau (2004) á fjölmiðlaumræðunni á Bretlandi á þessum tíma leiddi í ljós að þessi sjónarmið Lawson voru ansi útbreidd. Litið var á umhyggju og færni til að annast um sjúklinga sem andstöðu við háskólamenntun. Sú skoðun kom víða fram að aukin þekking myndi ekki skila sér í bættri umönnun og að tilgangur hennar væri einungis sá að auka virðingu stéttarinnar en þjónaði í raun ekki hagsmunum sjúklinga. Svipuð sjónarmið komu fram í tengslum við flutning hjúkrunarmenntunar á háskólastig á Írlandi árið 2002 (McNamara, 2008). Mörgum virðist hafa fundist óhugsandi að þau umönnunarstörf, sem felast í hjúkrun, kalli á háskólamenntun. Þessi afstaða hefur jafnframt komið fram hjá hjúkrunarfræðingum sjálfum. Gagnrýnendur þessara sjónarmiða halda því hins vegar fram að áhersla í hefðbundnu hjúkrunarnámi tuttugustu aldar hafi verið lögð á að kenna til verka en lítið svigrúm hafi gefist til að leggja rækt við þá hugsun sem nauðsynleg er til að takast á við verkefni.

Önnur hlið þessarar umræðu tengist því hvernig þekking í hjúkrunarfræði mótaðist og nýttist í hjúkrunarstarfinu. Hér er ég að vísa til aðgreiningar milli fræðilegrar þekkingar og hjúkrunarstarfsins (e. *the theory-practice gap*), sem margir hafa bent á. Því er oft haldið fram að kenningar í hjúkrunarfræði séu óhlutbundnar og hafi ekki verið mótaðar í tengslum við dagleg störf hjúkrunarfræðinga. Sumar þeirra hjúkrunarkenninga, sem voru settar fram á síðari hluta tuttugustu aldar, byggðust á heimspekilegum hugmyndum og kenningum úr öðrum greinum, meðal annars sálfræði, en áttu ekki rætur í hjúkrunarstarfinu. Því má halda því fram að höfundar þeirra hafi ekki haft trú á því að hjúkrunarstarfið, eins og það var stundað, gæti verið uppspretta kenninga um hjúkrun.

Á liðnum árum hefur þó átt sér stað hugarfarsbreyting hvað snertir skilning á eðli þekkingar, uppsprettu kenninga og sambandinu milli fræða og starfs. Hvatt er til þess að við þróun þekkingar sé tekið mið af aðstæðum og brýnum viðfangsefnum og að samstarf milli þeirra sem setja hana fram og nýta sé nánara. Í því sambandi má nefna að nú er alengt að gerð sé krafa til þeirra sem hljóti

styrki til vísindarannsókna að þeir setji fram áætlun um það hvernig þekkingu, sem áformað er að afla, verði komið á framfæri. Hér heima áttu þær Anna Stefánsdóttir og Marga Thome frumkvæði að auknum tengslum milli hjúkrunarfræðinga á Landspítala og kennara Hjúkrunarfræðideildar Háskóla Íslands.

Háskólamenntun í hjúkrun hlýtur almennan stuðning

Eftir því sem liðið hefur á tuttugustu og fyrstu öldina hefur staða hjúkrunarfræðinnar innan háskóla orðið tryggari. Með rannsóknum Lindu Aiken og samstarfsmanna hennar var sýnt fram á gildi háskólamenntunar í hjúkrunarfræði við að tryggja öryggi og gæði í heilbrigðisþjónustunni, og þar með velferð sjúklinga. Þessar niðurstöður voru mikilvægt innlegg í umræður sem sköpuðust í kjölfar skýrslu bandarísku læknasamtakanna (IOM) frá árinu 1990 þar sem bent var á alvarlegar brotalamir í þarlandu heilbrigðiskerfi. Öryggi sjúklinga og gæðum þjónustunnar var verulega ábótavant. Í kjölfar skýrslunnar hefur farið fram umfangsmikið umbótastarf þar sem athyglinni hefur meðal annars verið beint að hjúkrunarmenntun. Auk þessarar vinnu á vegum IOM fór fram umfangsmikil skoðun á hjúkrunarnámi á vegum Carnegie-stofnunarinnar í Bandaríkjunum. Bandaríski hjúkrunarfræðingurinn Patricia Benner stýrði stórra rannsókn á hjúkrunarnámi snemma á þessari öld, en niðurstöður hennar voru settar fram í bókinni *Educating Nurses: A call for radical transformations* (Benner o.fl., 2009). Þar er lögð rík áhersla á að fjölga hjúkrunarfræðingum bæði með BS-próf og framhaldsmenntun. Jafnframt hafa verið settar fram ítarlegar tillögur að endurskoðun á hjúkrunarnámi þar sem lögð er áhersla á mikilvægi fræðilegrar þekkingar, viklegrar færni og siðfræðilegrar nálgunar í hjúkrunarstarfinu. Höfundar benda á að líf fólks mótist af flóknum gildum og hefðum fjölmenningarsamfélaga. Hvatt er til þess að við lok náms hafi nemendur öðlast haldgóða þekkingu úr grunngreinum hjúkrunar og færni til að takast á við líffræðilega og menningarlega flókin viðfangsefni í starfi. Áhersla er lögð á mikilvægi þess að hjúkrunarfræðingar stundi símenntun, kynni sér nýjungar og fylgist með þróun þekkingar og aðferða á sínum sviðum. Undirtönninn í bókinni er að hjúkrunarstarfið sé og muni halda áfram að vera afar krefjandi og að til þess að sinna því af kostgæfni og í samræmi við væntingar um gæði og öryggi sé nauðsynlegt að

bæta hjúkrunarmenntun í Bandaríkjunum verulega. Þó að þessar hugmyndir Benner og félaga hennar séu vissulega mikilvægar get ég ekki stillt mig um að benda á samanburð Scharton (2013) á þeim og hugmyndum leiðtoga í hjúkrun í Bandaríkjunum við upphaf tuttugustu aldar. Í honum kemur fram að þessi skilningur á eðli þekkingar í hjúkrun var áberandi í skrifum hjúkrunarfræðinga fyrir rúmri öld og því má taka undir með þeim Nelson og Gordon (2004) sem hvetja hjúkrunarfræðinga til að meta sögu fagsins að verðleikum.

Nú stendur yfir endurskoðun á námskrá í hjúkrunarfræði við Hjúkrunarfræðideild Háskóla Íslands og í þeirri vinnu hefur verið tekið mið af tillögum Benner og samstarfsmanna hennar. Að vissu leyti stöndum við þó betur en hjúkrunarfræðingar í Bandaríkjunum að því leyti að BS-prófið er eini möguleikinn til að ljúka hjúkrunarnámi.

Alvarlegar brotalamir í heilbrigðisþjónustu og hjúkrunarmenntun

Á liðnum árum hafa alvarlegar siðfræðilegar spurningar vaknað í tengslum við öryggi og gæði í heilbrigðisþjónustunni. Það er útbreitt álit að kröfur um hagræðingu og sparnað hafi komið niður á gæðum þjónustunnar og ógni öryggismörkum. Á þetta hafa fjölmargir hjúkrunarfræðingar margsinnis bent og í Tímariti hjúkrunarfræðinga hefur verið kallað eftir viðbrögðum stjórnenda heilbrigðisstofnana og stjórnvalda. Eitt alvarlegasta dæmið um brotalamir í heilbrigðisþjónustu kom fram í Francis-skýrslunni í Bretlandi en þar var fjallað um opinberu heilbrigðisþjónustuna í Staffordshire á Englandi (Aðalbjörg Finnbogadóttir og Christer Magnusson, 2014; Francis, 2013). Skýrsluhöfundar lýsa skelfilegum vinnubrögðum heilbrigðisstarfsmanna sem einkennast af skeytingarleysi og skorti á umhyggju í garð sjúklinga. Niðurstöður skýrslunnar vöktu hávær viðbrögð sem beindust bæði að skipulagi starfsemi heilbrigðisþjónustunnar og menntun heilbrigðisstarfsmanna. Því var haldið fram að innleiðing á tæknilegri rökhyggju í nafni hagræðingar, sem felur í sér að starfsmenn fylgi verklagsreglum stofnunar nánast blint, hafi dregið úr gagnrýnni hugsun og siðfræðilegri greiningu á aðstæðum (Roberts og Ion, 2014). Til að bregðast við því hvöttu Roberts og Ion til aukinnar áherslu á gagnrýna hugsun og siðfræðilegan skilning í

Marga Ingeborg Thome

Marga Ingeborg Thome fæddist árið 1942 í Wadern í Saarlandi í Þýskalandi. Hún lauk hjúkrunarprófi árið 1963 við Universitätsklinikum des Saarlandes í Homburg og námi í ljósmóðurfærð í Bern í Sviss tveimur árum síðar. Árið 1973 lauk hún hjúkrunarkennaraprófi í Heidelberg í Þýskalandi og starfaði eftir það við hjúkrunarkennslu. Haustið 1971 kom Marga í fyrsta skipti til Íslands og vann í þrjá mánuði á Landakotsspítala til að kynna landi, tungumáli og þjóð. Haustið 1973 kom hún aftur og hóf nám í íslensku fyrir erlenda stúdenta við Háskóla Íslands. Hún giftist íslenskum manni, Erlingi Bertelssyni, 1974 og réðst jafnframt, fyrir tilstuðlan Maríu

Pétursdóttur, til stundakennslu við nýstofnaða námsbraut í hjúkrunarfræði við Háskóla Íslands. Haustið 1975 hóf hún háskólanám í hjúkrunarfræði (Diploma of Advanced Nursing Studies og síðan meistaranám) við Háskólann í Manchester í Englandi. Að því loknu var Marga ráðin í stöðu lektors í hjúkrunarfræði við Háskóla Íslands 1977, dósents 1980 og prófessors 2006. Frá 1992 til 1996 stundaði hún doktorsnám við Queen Margaret College í Edinborg, en sá skóli var þá tengdur við Open University. Hún sinnti jafnframt allan tímann stöðu sinni við námsbraut í hjúkrunarfræði, sem varð hjúkrunarfræðideild árið 2000, og gegndi Marga stöðu deildarforseta til 2003.

hjúkrunarfræðinámi. Í slíku námi er nemendum kennt að spyrja sig hvort sú þekking, sem beitt er, sé viðeigandi, hverju vinnulagið skili og hvort þær hefðir, sem hafðar eru í heiðri, styðji við hinn siðfræðilega skilning sem óskað er eftir.

Ólafur Páll Jónsson (2010) setti fram áhugaverða gagnrýni á fyrirkomulag og inntak háskólamenntunar. Að hans mati á margt af því sem fram fer í háskólum lítið sameiginlegt með menntun. Hann telur að allt kapp sé lagt á að undirbúa háskólanemendur fyrir tiltekin viðfangsefni, leikni á vettvangi „þekkingarhagkerfisins“ og „upplýngingasamfélagsins“. Hins vegar sé það sem gerist hjá einstaklingunum sjálfum ekki í forgrunni. Því finnst nemendum þeir oft utanveltu í því sem gerist innan veggja menntastofnunarinnar. Það sem þeir læra verði ekki hluti af þeim sjálfum heldur líti þeir á það sem farteski sem hægt sé að grípa til verði þess þörf. Þannig má segja að menntunin hafi ekki áhrif á nemandann í siðfræðilegum skilningi. Það leiðir aftur til þess að þá skortir einurð til að hugsa um aðstæður sínar með gagnrýnum hætti.

Ólafur Páll hvetur okkur til að hugsa um menntun á þann hátt

að sú þekking og færni, sem við leitumst við að laða fram hjá nemendum, sé tengd siðfræðilegum skilningi og þeim sjálfum. Það er sá skilningur sem nemendur leggja til grundvallar er þeir beita þeirri þekkingu sem þeir hafa tileinkað sér. Þá eru í forgrunni siðfræðilegar spurningar sem tengjast því hvernig heilbrigðisþjónustan er skipulögð og hvernig hjúkrun er útfærð til að hjálpa þeim sem þarfnast aðstoðar til að líða vel.

Litið til framtíðar

Eftir því sem liðið hefur á tuttugustu og fyrstu öldina hefur komið í ljós að heilbrigðisþjónustan verður stöðugt flóknari. Gerð er krafa um breiðari þekkingu og skilning, notkun tækni hefur aukist og skilningur á siðfræðilegum álitamálum eykur kröfur um færni í samskiptum. Meðalaldur lengist en samhliða hækkandi aldri verða veikindi margþættari og meðferð flóknari. Ýmis sálfélagsleg viðfangsefni njóta nú meiri athygli og leitast er við að hjálpa fólki við að takast á við erfiða reynslu. Hvatt er til þess að almenningur temji sér heilsusamlega lífnaðarhætti. Þessar breytingar kalla á aukna menntun hjúkrunarfræðinga og breyttar áherslur í hjúkrunarfræðinámi (Benner o.fl., 2009). Hjúkrunarfræðingar framtíðarinnar þurfa að búa yfir yfirgripsmikilli þekkingu og geta nýtt sér möguleika upplýsingatækninnar til að finna bestu þekkingu sem völ er á. Þeir þurfa að kunna að framkvæma flókin verk þar sem tekið er tillit til einstaklingsins sem verkið beinist að. Loks þurfa nemendur að búa yfir siðfræðilegum skilningi.

HEIMILDIR

- Aðalbjörg Finnbogadóttir og Christer Magnusson (2014). Hneykslið í Staffordshire og afleiðingar þess. *Tímarit hjúkrunarfræðinga*, 90(1), 16-20.
- Allen, D. (1997). Nursing, knowledge and practice. *Journal of Health Services Research Policy* 2(3), 190-193. DOI: 10.1177/135581969700200311.
- Benner, P., Sutphen, M., Leonard, V., og Day, L. (2009). *Educating nurses: A call for radical transformation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Brooks, J., og Rafferty, A.M. (2010). Degrees of ambivalence: Attitudes towards pre-registration university education for nurses in Britain, 1930-1960. *Nurse Education Today*, 30, 579-583.
- Francis, R. (2013). *The mid Staffordshire NHS foundation trust public inquiry: Executive summary*. Sótt 12. janúar

- 2015 á www.midstaffspublicinquiry.com
- Kristín Björnsdóttir (2005). *Líkami og sál: Hugmyndir, þekking og aðferðir í hjúkrun*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Lynaugh, J. E. (2008). Nursing the Great Society: The Impact of the Nurse Training Act of 1964. *Nursing History Review*, 16(1), 13-28.
- Lynaugh, (2010). Rhetoric or reality. Í S. Nelson og A. M. Rafferty (ritstj.). *Notes on Nightingale: The influence and legacy of a nursing icon*. Ithaca: Cornell University Press.
- Margrét Guðmundsdóttir (2010). *Saga hjúkrunar á Íslandi á 20. öld*. Reykjavík: Félag íslenskra hjúkrunarfræðinga.
- María Pétursdóttir (1969). *Hjúkrunarsaga*. Reykjavík: Gefið út af höfundi.
- Narvik, S. (2005). Bergljot Larsson (1883-1968), the formal leader of the Norwegian Nursing Association: A case study of the influence of international nursing. Í B. Mortimer og S. McGann (ritstj.). *New directions in the history of nursing: International perspectives* (bls. 40-54). London: Routledge.
- McBride, A.B. (1999). Breakthroughs in nursing education: Looking back, looking forward. *Nursing Outlook*, 47, 114-119.
- McNamara, M. S. (2008). Of bedpans and ivory towers? Nurse academics identities and the sacred and profane: A Bernsteinian analysis and discussion paper. *International Journal of Nursing Studies* 45(3), 458-470.
- Meerabeau, E. (2004). Be good, sweet maid, and let who can be clever: A Counter reformation in English nursing education? *International Journal of Nursing Studies*, 41, 285-292.
- Nelson, S., og Gordon, S. (2004). The rhetoric of rupture: Nursing as a practice with history? *Nursing Outlook*, 52, 255-261.
- Ólafur Páll Jónsson (2010). Hvað er haldbær menntun? *Netla – vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sótt 15 maí 2013 á <http://netla.hi.is/grein-ar/2010/009/index.htm>.
- Petersen, E. (1998). *Sygeplejesagens pioner, Henry Tscherning 1853-1932*. Kaupmannahöfn: Dansk Sygeplejeråd.
- Roberts, M., og Ion, R. (2014). Thinking critically about the occurrence of widespread participation in poor nursing care. *Journal of Advanced Nursing*, 71(4), 768-776.
- Sharton, K. (2013). Reforming nurses: Historicizing the Carnegie Foundation's report on Educating Nurses. *Nursing History Review*, 21, 97-108.